

SECULARISM ÎN TURCIA MODERNĂ¹

Ancuța Dumitrița Doce^{**}

Abstract: *Secularism is the result and cause of Atatürk's reforms carried out mainly in the years 1922-1935. This principle, unlike Western countries, had not been realized by the currents and evolutionary ideas of philosophers, spread over the centuries in a certain historical and geographical space, but rather by direct, determined and enthusiastic action of an elite, composed of bureaucrats and young army officers. These two important components of the state apparatus, led by Mustafa Kemal, presented secularism as a modernizing principle, as well as a progressive idea that covered not only political and governmental life, but also an entire social and European environment that was, in its nature, dominated by superstitions, dogmas and religiosity. The Islamic character, the lack of education in rural areas prevented the Turkish people from becoming a modern and prosperous nation for a long time at the beginning of the 20th century. However, applied very brilliantly during the years of Mustafa Kemal's rule, the principle of secularism was never meant, in the eyes of its supporters, to be a new dogma or a new religion to replace old Islam. Instead, the leaders of the republic were very careful not to attack Islam as a faith. Their purpose was rather to "purify" Islam and open the door to a form of Islamic reform and a modern state.*

Keywords: islam, religion, republic, secularism, state.

Secularismul în Turcia este marcat de controlul statului asupra religiei, mai degrabă decât de o separare instituțională completă între cele două categorii. Deși statul republican, condus de Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), a respins Islamul ca bază a legitimității sale și a secularizat radical sfera juridică, politică și culturală în anii

¹ Redactarea acestei lucrări a fost posibilă cu suport financiar oferit în cadrul proiectului „Educație antreprenorială și consiliere profesională pentru doctoranzi și cercetători postdoctorali în vederea organizării transferului de cunoaștere din domeniul științelor socio-umaniste către piața muncii (ATRiUM)”: POCU/380/6/13/123343, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014-2020.

^{**} Doctorand, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca; e-mail: anca.doce@yahoo.com

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, LIX, 2020, Supliment, 2, *Lucrările conferinței internaționale online „ROMANIA-ITALIA-EUROPA. Evoluții istorice - Dinamici culturale - Relații internaționale”, 16-18 septembrie 2020*, p. 359-366.

1920, nu a avut niciodată o poziție neutră față de diferitele credințe existente în interiorul statului. Regimul kemalist nu numai că a vrut să controleze religia, ci a promovat și un islam național și sunnit, care a devenit compatibil cu statul național modern. În acest sens, kemaliștii au fost moștenitori ai abordării instrumentiste și reformiste a „tinerilor turci” față de Islam. Direcția pentru afaceri religioase (DRA) a fost principalul instrument oficial pentru diseminarea acestui „stat al Islamului” în toată țara. În calitate de organizație aflată sub supravegherea directă a prim-ministrului, a numit imami, predicatori și müftüs (supraveghetori).

În Turcia, secularismul (*lâiklik* - din franceză *laïcité*) a fost în continuitate cu tradiția otomană de integrare și subordonare a Islamului în politica statului. Asemeni altor națiuni cu majoritate musulmană din Orientul Mijlociu, kemaliștii au acordat Islamului un loc important și o abordare nouă în ideologia lor naționalistă, în loc să o înlocuiască².

Ceea ce părea a fi o prejudecată laică, a fost de fapt redefinirea și instrumentalizarea religiei de către naționalismul laic. Laicismul kemalist a încercat să reconstruiască islamul ca religie națională, rațională și individuală. Acest discurs „reformist” s-a reflectat clar în discursurile lui Mustafa Kemal Atatürk, ca de exemplu, atunci când a explicat rațiunea abolirii califatului în discursul său din 1927: „Credința islamului ar trebui purificată și ridicată de situația politică din pe care a fost pus de secole”³. De asemenea, în timpul unui discurs pe care l-a ținut la İzmir, în ianuarie 1923, acesta a afirmat: „Religia noastră este cea mai rezonabilă și cea mai naturală religie și tocmai din acest motiv a fost ultima religie. Pentru ca o religie să fie naturală, ea trebuie să se conformeze rațiunii, tehnologiei, științei și logicii. Religia noastră este total compatibilă cu acestea”⁴.

Chemarea la rugăciune (*ezan* sau *ar. adhân*), anunțul standard pentru chemarea la slujbă de vineri și cele cinci rugăciuni rituale zilnice (*namaz*, sau *ar. salât*) au fost întotdeauna recitate în Turcia și peste tot în lume, în limba arabă⁵. Cu toate acestea, în anii 1930 și 1940, regimul kemalist din Turcia s-a angajat să pună capăt acestei tradiții. Recitarea chemării la rugăciune s-a făcut în turcă până la 16 iunie 1950, când Adunarea Națională a modificat legea care îi interzicea efectuarea în arabă. Cu acest amendament, apelul turcesc la rugăciune (*ezan*) a încetat să mai fie obligatoriu, iar cel original arab nu mai era supus pedepsei legale.

² Bülent Daver, *Türkiye Cumhuriyetinde lâiklik*, Ankara, 1955, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

³ ParlaTaha and Davison Andrew, *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey: Progress or Order?* Syracuse, New York, Syracuse University Press, 2004, p. 108.

⁴ *Ibidem*, p. 101.

⁵ Thomas W. Juynboll, *Encyclopedia of Islam*, vol. 1, Leiden, E. J. Brill, 1987, p. 187-188.

Predica de vineri (hutbe) a fost primul ritual islamic pe care Mustafa Kemal a vrut să îl reformeze. În perioada otomană, predicile de vineri erau în arabă și cântate melodios de un orator (hatip) - de preferat talentat în muzică și cântare⁶.

Hatipul a fost numit de stat și, în unele moschei, a fost însoțit de un funcționar numit kürsü şeyhi (șeicul amvonului), însărcinat cu traducerea predicii arabe în turcă. Începând cu 1908, această tradiție de recitare a predicilor arabe a fost adesea criticată de intelectualii care au subliniat importanța predicilor în iluminarea poporului⁷.

În timpul războiului de independență din 1921-1922, în timp ce prima parte a predicii, menționând profetul, însoțitorii săi și califii, a continuat să fie în arabă, predicile au început să fie folosite pentru mobilizarea sprijinului popular pentru guvernul național. Rugăciunile în limba arabă au fost urmate în aceste predici de subiecte precum „exultarea noului guvern, Marea Adunare Națională și principiul suveranității integrale a națiunii. Astfel a dat mișcării naționale o consacrare religioasă în ochii populației credincioase”⁸. De fapt, în discursul său cu ocazia deschiderii Adunării Naționale la 1 martie 1922, Mustafa Kemal, liderul luptei naționale, a făcut referire la moschei drept centre de hrană spirituală pentru oameni și a subliniat importanța recitării predicilor într-un limbaj ușor de înțeles de către credincioși⁹.

Turcia are o poziție unică în lumea musulmană. Este singura democrație laică în rândul țărilor cu majoritate musulmană. Bazele secularismului său au fost puse în primul deceniu după înființarea Republicii Turce, în 1923. Rădăcinile mișcării seculare se întorc la mijlocul secolului al XIX-lea, când Imperiul Otoman a început să se modernizeze. Democrația Turciei datează de mai bine de un secol, iar republica a fost condusă de un singur partid politic o bună bucată de timp, între 1923 și 1946. Primele alegeri competitive au avut loc în 1946, iar de atunci, Turcia s-a străduit să-și consolideze noul sistem politic. Procesul democratic a fost întrerupt pentru scurte perioade de timp, de loviturile de stat militare din 1960 și 1980, în urma cărora s-au instalat regimuri militare. De asemenea, au existat două cazuri în care guvernele alese în mod democratic, au fost înlăturate prin intervenții militare în anul 1971, cât și în 1997¹⁰.

Imperiul Otoman a intrat în Primul Război Mondial în 1915 de partea Puterilor Centrale, în speranța de a recucerii o parte din fostele sale teritorii. În cele din urmă,

⁶ Abdullah Manaz, *Atatürk reformları ve İslam*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1995, p. 206.

⁷ Düçane Cündioğlu, *Bir siyasi proje olarak Türkçe ibadet I, Türkçe namaz (1923- 1950)*, İstanbul, Kitabevi Cündioğlu, 1999, p. 31.

⁸ Ali Galip Erdican, *A study of his contribution to cultural reform in modern Turkey*, İstanbul, Redhouse Press, 1974, p. 18.

⁹ Abdullah Manaz, *op. cit.*, p. 207.

¹⁰ Düçane Cündioğlu, *op. cit.*, p. 67.

acest lucru nu s-a întâmplat, iar odată cu tratatul de la Sevres din 1920 ceea ce era odinioară un puternic imperiu a fost redus la un spațiu modest, situat în Anatolia, reprezentând mai puțin de o cincime din dimensiunea actuală a Turciei moderne. Această împărțire teritorială a fost în cele din urmă evitată datorită Războiului de Eliberare (1919-1922). Când războiul s-a încheiat cu victoria Turciei, liderul său militar, Mustafa Kemal, a devenit un erou național. Un an mai târziu, el a anunțat crearea unui nou stat, Republica Turcă, devenind președintele său necontestat, până la moartea sa în 1938¹¹.

Era Atatürk din Turcia a reprezentat un regim care se baza pe guvernarea unui singur partid, Partidul Republican Popular. Nu era doar un regim autocratic care interzicea disidența, era și un regim revoluționar care dorea să transforme societatea turcească din temelii.

Planul ideologic al lui Atatürk, care a ajuns să fie cunoscut mai târziu sub numele de „kemalism”, s-a bazat pe doi piloni principali: naționalismul și secularismul. Ambele au reprezentat o alternativă și un element de noutate în ceea ce privește trecutul otoman. Naționalismul în Turcia lui Mustafa Kemal implica un stat național construit pentru turci, care se diferenția de caracterul multiethnic al Imperiului Otoman. Un alt element cheie era reprezentat de caracterul laic al statului, care promova ideea conform căreia religia islamică nu va avea nici un rol public semnificativ în această nouă republică modernă, orientată spre vest.

„Revoluțiile” lui Atatürk, așa cum sunt încă numite și laudate în manualele turcești, erau cuprinzătoare. Califatul, o instituție care însuma conducerea politică musulmană și care data din timpul profetului Mohammed, a fost desființată în 1924, la un an după declararea republicii. Ministerul Șariei a fost desființat, iar ordinele sufiste și „madrasese” tradiționale (școlile islamice) au fost interzise, lăsând în urmă puține urme ale organizării religioase, în timp ce moscheile erau puse sub controlul guvernului. Fesul otoman a fost interzis, iar pălăria în stil european a fost impusă prin lege, oficialilor guvernamentali. Calendarul islamic a fost înlocuit cu cel gregorian, iar alfabetul arab cu cel latin. Predarea limbii arabe a fost interzisă, la fel cum a fost, pentru o vreme, în anii 1930, interpretarea muzicii turcești¹².

Noua republică formată, a întreprins o serie de reforme atât pentru emanciparea femeilor, cât și pentru distrugerea influenței islamului în educație, drept și administrație publică. În același timp, toate frățiile religioase ale islamului neortodox, islamul popular - pe care le-au găsit a fi forța din spatele ignoranței populare a gândirii raționale - trebuiau interzise, în sprijinirea efortului de a crea o nouă națiune care să fie ghidată de ideile pozitivistice ale rațiunii.

¹¹ Ahmad Feroz, *The making of modern Turkey*, London, Routledge, 1993, p. 54.

¹² Abdullah Manaz, *op. cit.*, p. 222.

Între cei doi piloni principali ai kemalismului, naționalismul și secularismul, primul a câștigat o acceptare aproape universală în societatea turcească - cu excepția notabilă a celei mai mari minorități etnice, kurzii. În timp ce alte minorități etnice musulmane non-turce - cum ar fi bosniacii, albanezii, circasiienii, lazii sau arabii - s-au asimilat în corpul turcesc nou format, majoritatea kurzilor au păstrat o identitate etnică separată și au reacționat la suprimarea acesteia de către stat.

Cu toate acestea, o bună parte a turcilor s-au opus laicismului kemalist. Acest lucru a fost văzut în repetate rânduri în rezultatele alegerilor, încă de pe vremea primelor alegeri libere din 1950. Majoritatea turcilor de la acea vreme au votat împotriva candidaților laici. Această categorie de populație era alcătuită în mare parte din cetățeni din mediul rural sau nou-urbanizați, care cereau mai mult respect pentru religie și tradiție decât erau dispuși să acorde kemaliștii. Deseori numiți „conservatori”, acești turci tradiționali au adus în mod repetat la putere partidele de centru-dreapta - Partidul Democrat în anii 1950, Partidul Justiției în anii 1960 și 1970 și Partidul Patriei în anii 1980 și 1990¹³. Aceste partide nu au contestat niciodată laicitatea ca atare, ei au pledat pentru implementarea unui laicism mai prietenos cu religia islamică.

Pentru orice musulman credincios, care se angajează să-și practice religia și să o manifeste în societate, laicismul kemalist era extrem de greu de acceptat. Prin urmare, răsturnarea ordinii seculare și adoptarea în locul ei a unui regim islamic a devenit un fel de scop utopic în rândul islamiștilor.

Reformele lui Atatürk au pus Turcia pe calea spre a deveni un adevărat stat modern, egal cu vecinii săi europeni. Acest stat a îmbrățișat știința și secularismul și a favorizat alinierea Turciei la modernismul Occidentului. Mustafa Kemal a desființat califatul, alungând membrii casei otomane de pe teritoriul turcesc, iar ultimul calif, Abdülmecit Effendi (Abdul Medjid al II-lea), a fost deportat împreună cu alți membri ai familiei sale. Ca parte a ingineriei sociale kemaliste, Atatürk a secularizat programa academică și a înlocuit scrierea otomană cu alfabetul latin, a desființat instanțele religioase, a interzis Sharia și a implementat un sistem juridic occidentalizat. El a dat femeilor drept de vot și pentru prima dată, acestea aveau drepturi egale cu bărbații. Constituția fondatoare a Turciei moderne a consacrat secularismul și republicanismul, iar aceasta avea la bază ideologia kemalistă a celor 6 săgeți¹⁴.

Cele șase săgeți ale lui Atatürk au fost consacrate în Constituția din 1921. El a stabilit un sistem pentru păstrarea și protejarea acestor principii prin statul de drept și a remodelat toate aspectele statului și ale societății. Devoțiunea lui Atatürk față de secularism nu însemna că acesta se opune religiei, ci mai degrabă că a privit Islamul ca pe un sistem de justiție socială, care a definit caracterul Turciei ca stat. Cu toate

¹³ Dücane Cundioglu, *op. cit.*, p. 93.

¹⁴ Abdullah Manaz, *op. cit.*, p. 225.

acestea, el nu credea că islamismul și democrația sunt compatibile. Islamismul respinge democrația constituțională, iar islamiștii susțin că Legea Shariei, care este dată de Dumnezeu, transcende constituțiile, care sunt create de om. Pentru Mustafa Kemal, islamismul reprezenta un sistem de credințe, care vizează inversarea procesului de modernizare culturală și socială.

Partidul Popular Republican (CHP), al cărui lider era Kemal Atatürk, reprezenta o forță care avea să ajute la realizarea modernizării sociale, culturale, religioase. Proclamarea republicii, urmată de înființarea Marii Adunări Naționale a Turciei (TGNA), a dus la desființarea monarhiei constituționale la 1 noiembrie 1922. Deși constituția din 1924 a menținut Islamul ca religie oficială a republicii, Califatul a fost abolit oficial în acel an și puterile sale transferate au fost transferate către TGNA¹⁵. De asemenea, au fost promulgate numeroase legi, care au închis școlile religioase private și instanțele religioase. În 1928, TGNA a adoptat un amendament constituțional care a înlăturat dispoziția în care se spunea „Religia statului este Islamul”. Constituția din 1937 a consacrat formal laicismul¹⁶.

Constituția actuală a fost adoptată în 1982, la doi ani după lovitură de stat militară din anul 1980. Această constituție nu face nicio mențiune asupra unei religii oficiale dar protejează libertatea religioasă, prin alte legi care păstrează autoritatea laică. Constituția afirmă că Republica Turcă este un „stat laic”¹⁷.

Modificarea statului laic este interzisă prin articolul 4 din constituție, iar Mustafa Kemal a vizualizat expresia islamică, ca o încercare de subminare a statului și astfel a luat măsuri pentru a proteja statul, împotriva islamizării. Purtarea hijabului, o expresie evidentă a pietății, a fost interzisă în instituțiile statului, precum și implicațiile religioase în interiorul instituțiilor statului sau a universităților.

Politica socială a lui Atatürk a avut un defect major. El a impus europenizarea elitei, fără a cultiva în mod adecvat valorile europene de bază. Eforturile sale s-au concentrat asupra centrelor urbane, neglijând zonele rurale mai puțin dezvoltate și mai îndepărtate. Istanbul, Ankara sau Izmir erau urbane și europene, dar oamenii din mediul rural și-au păstrat obiceiurile anatoliene și o identitate islamică puternică. Președintele țării a permis educația religioasă la Imam Hatips, ca recunoaștere a religiozității de bază, dar Direcția pentru Afaceri Religioase a fost însărcinată cu prevenirea mișcării antiseculariste, iar organele sistemului judiciar erau principalele organe de executare ale secularismului.

¹⁵ Erik Jan Zürcher, *Turkey: a Modern History*, London, I. B. Tauris, 1997, p. 134.

¹⁶ Cengiz Candar, Graham. E. Fuller, *Grand Geopolitics for a New Turkey*, Mediterranean Quarterly, 1, 2001, p. 22.

¹⁷ *Ibidem*.

Forțele Armate Turcești (TSK) răspundeau de prevenirea amenințărilor externe și interne, conform noii constituții turcești¹⁸. Iar Ministerul Apărării Naționale și Statul Major Turc (TGS) erau instituțiile responsabile de securitatea națională. Consiliul Național de Securitate (NSC) a fost dominat de ofițeri ai armatei turce, iar acesta raporta direct Consiliului de Miniștri, care era nominal, sub controlul Primului Ministru. Această instituție nou creată a completat Curtea Constituțională și sistemul judiciar, identificând provocările la adresa principiilor de bază ale constituției, precum și amenințările la adresa unității naționale și a integrității teritoriale. Securitatea internă și ordinea publică au fost menținute de Jandarmerie, care a fost înființată în 1923, iar puterile Poliției Naționale au fost extinse în 1937¹⁹.

Chiar și după moartea sa în 1938, Atatürk era omniprezent în viața politică și socială din Turcia. Statuile și busturile cu acesta, au fost expuse în birouri guvernamentale, bănci, școlii, precum și în casele oamenilor. În memoria colectivă a turcilor, Mustafa Kemal reprezintă „Revoluția Turcească”, omul care a adus un aport uriaș în modernizarea Turciei. Cultul personalității a continuat peste ani, iar turcii chiar și în zilele noastre manifestă un respect deosebit față de tot ceea ce a reprezentat primul președinte al Turciei pentru ei, și pentru Turcia ca stat modern.

Reformele lui Atatürk au încercat să secularizeze societatea, dar Islamul a continuat să aibă o influență puternică asupra majorității musulmane a Turciei. După Atatürk, liderii care au urmat la conducerea țării nu au avut carisma și popularitatea fostului președinte.

Polarizarea în Turcia a devenit tot mai pronunțată în anii 1980, pe măsură ce au apărut tot mai multe probleme în interiorul statului. Liderii locali evlavioși au provocat din ce în ce mai mult elita laică a țării. Discrepanța dintre aceste două lumi atât de diferite și existente în interiorul aceluiași stat, a făcut ca în anii 1990 islamiștii să prezinte religia ca un remediu pentru problemele economice ale Turciei, și astfel au fost aleși în funcțiile importante ale administrațiilor locale.

Turcia lui Atatürk a promovat cu succes o agendă a naționalismului laic în perioada interbelică. În același timp, moștenirea otomană a făcut ca religia să rămână, un factor major pentru formarea identității în Turcia modernă, în ciuda apariției statului laic și a ascensiunii naționalismului laic din această perioadă.

Modul în care relația tensionată dintre politica laică și islamistă a fost jucată în arena democratică turcească și rezultatul acestei lupte pentru putere, nu au nicio paralelă în lumea musulmană. Această experiență arată că drumul către modernitatea turcească a fost un proces lung, dar continuu și că rezultatul este reprezentat de

¹⁸ Metin Heper, *Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model*, "Turkish Studies", 12, 2011, p. 241.

¹⁹ *Ibidem*.

interacțiunii complexe a actorilor sociali și politici indigeni, pe de o parte, și a influenței internaționale, pe de altă parte.

Tranziția la democrație în Turcia a avut consecințe importante în ceea ce privește lupta dintre laici și islamiști. Logica politicii revoluționare a fost înlocuită cu logica politicii democratice. Pentru aceasta, guvernele de după 1950 trebuiau să ia în considerare cerințele ambelor părți. Sensibilitatea religioasă versus cea laică a alegătorului trebuia echilibrată, iar lupta pentru putere dintre aceste două tabere s-a desfășurat în cadrul proceselor democratice și a fost în cea mai mare parte pașnică. Prin urmare, Turcia nu a fost niciodată în pericolul serios al unei schimbări de regim de la un stat laic-democratic la un stat islamic. Mișcarea islamistă din Turcia a fost moderată și nu a fost asociată cu tipul de violență care există în rândul mișcărilor similare din regiune.